

DEMÉNY PÉTER

Boldog ön, őrnagy úr?

OTTLIK GÉZA ÉS LÁNG ZSOLT VISZONYA

Ennek a tanulmánynak az a hipotézise, hogy Láng Zsolt a *szabadságot* szereti Ottlik Géza műveiben és attitűdjében. Az alábbiakban megvizsgálom két szöveghelyet, amelyekben Láng *expressis verbis* Ottlikot idézi, aztán megpróbálom ezeket az ő életművén belül értelmezni, végül feltárom, miképpen változik meg a szabadság fogalma, hogy az a Jakus–Hévízi-féle *boldogságot* jelentse s hogyan lehet ezt Paul de Man irónia-fogalmához közelíteni.

Az 1995-ös *Hányan mentek Piripócsra?* című esszékötetben az egyik írás fölött ez áll: *Ottlik-ról, -ban, -ból.*¹ Ottlik meghalt, de ez nem jó mondat, mert akkor lennie kellene egy mondatnak, amelyből ez egyértelműen kiderül. Ilyen mondat nincs, viszont az elbeszélő egyszer azt játszotta Péterrel, a barátjával, „ki bír több szereplőt felsorolni az *Iskolából*.”² Péter nyert, méghozzá Eynattennel.

Az utolsó előtti rész alcíme: *Diadal*. Pétert beviszik a Szekuritátéra, ahol szándékosan elgáncsolják vagy véletlenül elesik, neki a tisztnek, aki azt mondja: *Mb!* „...ettől egészen máshová jutott; szereplője lett ő is a történetnek.”³ Később, a *H. P.* című szövegben ezt olvashatjuk: „Az a szó, amely a legnyilvánvalóbban társul a szeretethez, Ottliknál a *szabadság*, Mészölynél az *érintés*. Nádasnál a *test*, Esterházynál a *gyűlölet*, Lengyelnél a *Világ*. Ez a szó Hajnóczynál a *vér*.”⁴

Érzelhető talán az a feszültség, amely a két részlet között keletkezik. Az elsőben egy történet indázásai között villan meg Ottlik, a másodikban egy rövidre zárt kijelentésbe ütközünk Ottlikkal kapcsolatban. Az első azt állítja, éles kijelentéseket tenni nem érdemes, a második pedig nagyon is megtesz egy ilyen kijelentést.

Úgy gondolom azonban, ez az ellentmondás látszólagos, következésképpen feloldható. Láng Zsolt nem azért mondja, amit másodsor mond, hogy egyszer s mindenkorra leszögezzon valamit, hanem azért, mert esszéi és életműve létmódja és duktusa már korábban teret nyitott a sokértelműen egyértelmű mondatoknak; ebben a térben ezek az állítások, melyek kontextusuk nélkül valóságos tételekként hatnak, megbillennek, elbizonytalanodnak: *cum grano salis* értelmezhetők és értelmezendők.

¹ Ottlik-ról, -ban, -ból. = Láng Zsolt: *Hányan mentek Piripócsra?* Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár 1995. 152–156.

² Uo. 152.

³ Uo. 155.

⁴ H. P. = I. m. 175–179; az idézet a 177. oldalon van.

Ez a következtetés azok számára is világos lehet, akik csak az Ottlik-írás vázolt kontextusát láthatják. Miféle „diadal”, miféle csupa verzállal íródott diadal az, amely abban áll, hogy valaki, akit vallatnak, nekiesik egyik vallatójának s ettől ez a tiszt az *Iskola* egyik szereplőjévé válik? Diadal persze, nem is kétséges: ennek az epizódnak a hatására „késő estig benntartották Pétert; nem vallatták, hanem irodalomról, versekről, könyvekről beszélgettek vele, vagyis hallgatták őt...”⁵; diadal, de korántsem abban az értelemben, amelyben általában használjuk a szót s amely katonai és/vagy erkölcsi, elsöprő győzelmet jelent. És figyeljünk a korra is, amelyet ez az élmény felelevenít, a Ceaușescu-korszak legsötétebb időszakára s arra az ellenzékiiségre, amely erre az élményre támaszkodhatna. Itt a dikta-túra nem több, mint a tapasztalat díszlete és az ellenzékiiség szóba sem kerül.

„Mi történik a bestiárium-műfajból adódó szentenciákkal? Megjelennek, de nem ki-tüntetett helyen, vagyis nem egy történet végén, hanem itt-ott szétszórva. (...) Olykor már tárgyuknál fogva is anakronisztikusak a kortárs olvasó számára, így szerepük aligha lehet az oktatás-nevelés.” Az első kötetben megmaradnak „a maguk totalizáló hasztalanságuk-ban”, a másodikban viszont: „A rejtett és csúsztatott idézetek, fiktív álbölcsességek – *glis-sandók* – a történetben való részvételből eredő, *tudatosan korlátozott tudást* megjelenítő humoros alakzatok.”⁶ A gondolatmenet Selyem Zsuzsa Láng Zsolt bestiáriumiáról szóló tanulmányából származik, akárcsak a kiemelések, nem mellékesen a *szentenciák* (!) al-címet viselő részből. Megjegyzendő, hogy a *Diadal* nem az Ottlik-esszé befejező passzusa, következik még egy *Epilógus* a szépirodalmi puccsokról és a tweedzakós írókról.

Látható tehát, hogyan viszonyul Láng Zsolt a szentenciákhoz: humorral, „elidézve”, el-csúsztatva őket, glissando-szerűen. Mindez éppen témánk kapcsán emlékeztet egy másik szépíró hasonló gesztusára: Esterházy Ottlik-goblenjére. Mint emlékezetes, Ottlik hetve-nedik születésnapjára Esterházy Péter (akit a tweedzakó is az eszünkbe juttathatott) *egyetlen papírlapra* másolta le az *Iskolát* s ez a másolat jelent meg a *Mozgó Világ* számá-nak mellékleteként.⁷ A jelen tanulmány szempontjából az a fontos, hogy a lemásolt mű *ol-vashatatlaná vált*, miközben a másolás pusztá ténye *rituális aktusként* értelmezhető. Attitűdjét illetően a *Termelési (kiss)regény* szerzője ugyanúgy beszélt Ottlikről, mint a bestiáriumoké; félreérthetetlenül rá irányította a figyelmet, de nem könnyítette meg a fi-gyelő dolgát. Ezt a nem-könnyítést sem tanulságként állította azonban, hanem egyszerűen úgy, mint az egyik hiteles gesztust az *Iskolával* és Ottlikkel kapcsolatban.

Ha jól értem, a recepció éppen ezt ünnepelte Jakus Ildikó és Hévízi Ottó *Vedutájában* is, ezért meglep, hogy ők és a kötetükről talán legérzékenyebb tanulmányt író Szilasi László egyaránt a Szegedy Maszák-Mihály–Balassa Péter–Tandori Dezső hármassághoz viszonyulnak s Esterházyt meg sem említik. Értelmezésem szerint ugyanis a goblen arról szól, amit Jakus és Hévízi emlegetnek s amit Szilasi joggal emel ki: a kérdésesség helyre-állításáról az *Iskola*-elemzésekben. „Az *Iskola* a határon nem példázata annak az etiká-nak, amelybe mintha már az első oldalakon beavatna minket Ottlik, hanem ellenkezőleg: felülvizsgálatának dokumentuma. Az ottlik-i tartás etikai tartalma ily módon nem köthető semmiféle szentenciózus megállapításhoz, hanem a mű poétikájából olvasható ki.” – idézi

⁵ *Ottlik-ról, -ban, -ból*. I. m. 155.

⁶ Glissando. Láng Zsolt bestiáriumiáról. = Selyem Zsuzsa: *Fehérek közt*. Vigilia, Budapest 2007, 113–150; az idézett részt lásd a 125–126. oldalon.

⁷ *L. Mozgó Világ*, 1982/5.

Szilasi a *Vedutából* s a következőképpen „fordítja le”: „Egyirányú példázatosság helyett sok vektorral dolgozó, dialogikus felülvizsgálat – gyors, kivonatoló szentenciakeresés helyett a mű valódi értelemben vett formájának: poétikájának lassú vallatása.”⁸ Egy goblen nyilván nem való „lassú vallatásra”, de arra feltétlenül, hogy a felülvizsgálat szükségességére s így a poétikára irányítsa a figyelmet.

„A 60-ban (+ -3 év) született, 80-ban ’jelentkező’ író Esterházytól tanulta meg a mesterséget. Per. def. tőle, s nem mástól, illetve a mástól való tanulás is Esterházy-lecke”. Ezt a Szijj Ferenc kapcsán íródott Láng Zsolt-mondatot Károlyi Csaba „Lángra különösen érvényes”-nek érzi.⁹ Hangsúlyoznunk kell azonban: *nem* epigonizmusról van szó, hanem látásmódok rokonságáról; nem arról, hogy a később született, 1958-as író „örökölt” egy attitűdöt, hanem arról, hogy rokonszenves számára és *a maga eszközeivel* „használja”.

A kettejük közötti különbség talán a következőkben ragadható meg. Míg a recepció által legjelentősebbnek érzett műveiben Esterházy soha, egyetlen pillanatra, még a látszat kedvéért sem állítja, hogy van egyetlen történet, amely végigmesélhető (illetve ha mégis, mint a *Harmonia Caelestis* címében, az olvasó hamarosan ráébred, milyen óvatosan kell hinni ennek a szintagmának), addig Láng Zsolt, mint láttuk, éppenséggel a történetekben bízik a tanulságnélküliség, a szentenciák szentenciajellegének megszüntetése érdekében. A történetek „nem tudják előre” önmagukat és főleg nem tanulságukkal együtt. A lángi prózavilágban a történet egyetlen tanulsága az, hogy megesett s a történeten kívül semmilyen tanulság nem érvényes; a tanulságokat nem lehet aforizmaként kiemelni és örökérvényűvé tenni. Ez a „hagyományos” írásmódtól és a többek között Esterházy nevével fémjelzett „posztmodern”-től ugyanúgy távol eső szövegszervező elv az oka, hogy a *Bestiárium Transylvanicae* annyira érdekes kaland egyes olvasók és annyira értelmetlen mások számára; van, aki a kiszámíthatóságot, van, aki a játékot keveselli és vannak olyanok, akik „egyszerűen” átadják magukat a mondatoknak, legyen, ami lesz – ami persze, mint az idézőjel is utal rá, korántsem olyan egyszerű feladat. Ezek az opusok úgy beszélnek valamiről, hogy a „beszélés”-ben a jelenség vagy a probléma jelenik meg s nem annak bármilyen lehetséges (?) megoldása (lásd például *A szomszéd nő*-t, az életmű egyik csúcsteljesítményét). Láng Zsolt prózájáról is elmondható, amit Szilasi ír az *Iskola*, illetve a *Veduta* kapcsán: „...cítálható ugyan, de sohasem summázó értelemben.”¹⁰ A szövegszervezés módzatai lehetetlenné teszik a summázó értelemben való citálhatóságot.

Ha mégis idézünk, annak oka egyrészt, hogy stílusosan szóljunk, az elemzés nehézségei, másrészt az attitűd megközelítésének igénye. Előbb azonban hadd szóljunk a Láng-címeiről is. Mint a listából látható, a tizenkét kötetből (a *Bestiárium* két könyvét külön számoljuk) kilencnek a címe utal valamilyen teljességre: *Fuccsregény*, *A Pálcikaember élete*, *Az ég madarai*, *A tűz és a víz állatai*, *Berlinév*, *Itthonév*, *A szomszéd nő*, *Kovács Emma születése és más elbeszélések*, *Játék a kriptában*. Bár „fuccs-”, mégis regény, bár csak a „születése”, mégis egy egész folyamat leírása s az egész „játék”. Ezeknél az ellentmondásoknál azonban számomra érdekesebbnek tűnnek azok, amelyek mondhatni inhe-

⁸ Szilasi László: *Tudjuk-e őket úgy látni ép(p)pen*. Holmi, 2005. augusztus, 95. A *Veduta*-idézetet lásd: Jakus Ildikó–Hévízi Ottó: *Ottlik-veduta*. Kalligram, Pozsony 2004, 49.

⁹ Károlyi Csaba: A próza szabadulása. = Uő. (szerk.): *Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Nappali ház, h. n. [Budapest] 1994, 218.

¹⁰ I. h.

rensek, amelyeket a narratíva önnön dinamikája, működési elve hív elő, teremt meg. Nem arról van szó természetesen, hogy ezek a paratextusok külsődlegesen lennének, hiszen éppen mert vagy „előlegesek”, vagy utólagosak, nyilvánvalóan az adott korpusz „lényegére” utalnak, elválaszthatatlanok tőle; de mert mégiscsak egy eltávolodás, egy „felülről” és „kívlülről” származó pillantás eredményei, kétségtelenül a szöveghez tartoznak, de csak *tartoznak* hozzá s a működési elvhez nem *in statu nascendi* van közük.

„tizenéves felnőtteknek és érett korú kamaszoknak” – mondja a *Pálcikaember* alcíme így, kisbetűvel és idézőjelben, ám a 49 karcolat ezt éppúgy kibillenthetné, mint a címet: aki a születéstől a halálig terjedő „fejlődésregényre” számít, csalódik. De már az első bekezdéshez annak kell lenni, amit az alcím meghatároz. „A Pálcikaember ajtót nyitott magán. Az ajtó képzeletbeli pálcikaember volt, akiről, mintha nem kitalált, hanem valós személy volna, történeteket mesélt.”¹¹ A történetek tehát egy fiktív pálcikaember történetei, amelyek mégiscsak a Pálcikaemberhez tartoznak valamiképpen. A kötet így nem a Pálcikaember élete, hanem a pálcikaemberek élete, de mert minden történet a Pálcikaember fantáziájának gyümölcse, az egész mégis a Pálcikaember élete. A cím sem csap be, viszont nem is elégít ki olyan könnyen, hogy csak arra kelljen gondolnunk, amire akkor, ha azt halljuk, „Kovács János élete”, illetve a mű arra is felhívja a figyelmet, hogy a „Kovács János élete” szintagma hallatán se képzeljük azt, mindent értünk, tudjuk, mi következik.

Ugyanerre jutunk, ha elolvassuk a *Kovács Emma születése* címadó írását. Megszületése pillanatában ez történik: „Amikor egy mindennél erősebb ütés önmagából is kitaszította, nem volt sehol. De lennie kellett valahol, mert miután visszatért, emlékezett arra, hogy sehol nem volt. Most mindent megtudhat. Talán létezik egy másik történet, amelyben újból eljöhét.”¹² A történetek nem azért kellene, hogy néhány jól hangzó ítélethez jussunk általuk; a történetek elmondandók, mert általuk valami új szempont kerül a világba, amely azonban nem választható el attól a történettől, amelynek révén a világba került. „...amit igazán történetnek nevezünk, abba nem lehet behatolni nem történetmondói eszközökkel.” A szándékosan suta átírás eredetije Ottlik *A regényről* tartott előadásában található.¹³

Ezt állapíthatjuk meg akkor is, ha kimozdulunk a dolgozószobából (de ki lehet-e mozdulni belőle?). Láng Zsolt az Éneklő Borz című „hangos folyóirat” alapítója s már ez a cím, illetve a műfaj is a tanulságok és maradandóságok nélkülözésének igényét jelenti be, ha szabad így fogalmaznunk. Akutagawa Rjúnoszuke novellája ugyanis egy olyan írói világból származik, amelyben a hangulatok, a benyomások és az indokolatlannak tűnő feszültségek a meghatározóak, „az a bizonytalan félelem, mellyel a mondatait papírra vetette”, ahogy Láng mondja a *Piripócsban*,¹⁴ *nem* a tanulságos szenvedések, mint a „gyöngy és homok” vagy a „súly alatt a pálma” típusú erdélyi magyar irodalomban, amely Wass Albert mitizálása révén ma is az egyik legkelendőbb export árucikk. Másrészt a szintagma akkor is „túl játékos” a „bevett” transzilván jelképekhez képest, ha eltekintünk Akutagawától. Harmadrészt a Borz 1993-as felolvasásának címe *A süttő* volt; Láng szövege megjelent a már több

¹¹ Lásd *A Pálcikaember élete*, 5.

¹² Lásd *Kovács Emma születése*, 232.

¹³ Ottlik Géza: *A regényről*. = Görömbei András (vál. és szerk.): *XX. századi esszék az irodalomról*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998, 198.

¹⁴ Vö. Most. = *Hányan mentek Piripócsra?* I. m. 129.

ízben idézett esszékötlet *Iro-dalom* című tömbjének első darabjaként; így kezdődik: „Engedjék meg, hogy itt Marosvásárhelyen egy marosvásárhelyi íróról beszéljek önöknek”, aztán Mohácsról és bolsevizmusról, Tamási ábelizálódásáról és Szilasi Lászlóról (!) olvassunk, hogy végül megérkezzünk a befejezéshez: „Amikor a nyári Borz-táborban megszületett *A süttö* című Borz-szám ötlete, akkor pontosan erre volt bennünk igény. Jelentéskioltasra. Amiben nincs törekvés ellenideológiára, sem ellenhagyományra, sem ellenirodalomra. Nem antiideológia, hanem anideológia, nem antipolitika, hanem apolitika, nem antisüttö, hanem *A SÜTTŐ*.”¹⁵

Tamási azért ábelizálódik, mert elszakad a *Szűzmáriás királyfi*ban működő szabadságtól, vagyis a mitikus süttöbe költözik. A *Piripócs* szerzője nem a hatalomra vágyik, de nem is a szubverzív szabadságra, inkább az *interverzív*-re talán. Hiszen a szubverzív szabadság nem más, mint a hatalom ellentétje, hatalom tehát maga is. Olyan ez, mintha Merényiék kicsapása után Medve elfogadná, amit Bébé ajánl neki a patakparton. Csak-hogy Medve nem fogadja el, Bébé szerint legalábbis. Nincs tanulság vagy legfeljebb annyi, hogy „glugy”. És ez is Bébé szerint.

A fentiekből a következőket vonhatjuk le. A filozófia és az esztétika Platóntól Kierkegaardig sokat és színvonalasan foglalkozott az *irónia* fogalmával. Úgy tűnik, a Láng-művekben, a Láng-attitűdben ezt az alakzatot fedezhetjük fel, mégpedig annak Paul de Man-i értelmezésében: „...az úgynevezett felsőbbrendűség pusztán azt a távolságot jelöli, amely minden reflektív tevékenység alkotó eleme. Így a felsőbbrendűség és alsóbbrendűség pusztán térbeli metaforává változik, mely az önmagára ismerő szubjektum szintjeinek diszkontinuitását és pluralitását jelzi, amikor az egyre határozottabban különbözteti meg magát valamitől, ami nem ő.”¹⁶ Egyre határozottabban, tenném hozzá, de továbbra is iróniával; egyre határozottabban, de nem azért, hogy annak, ami nem ő, elfoglalja a helyét, legyűrje, hogy önmagát javasolja a másik helyett. Így és ezért egyenértékű Láng Zsolt szabadsága a boldogsággal, amelyet Jakus és Hévízi kínál a maga könyvében Ottlik kapcsán. „Jöjjön, Örnagy úr, ne tétovázzon, jöjjön, ez az én legkedvesebb szavam, jöjjön, jöjjön, aminek jönnie kell!”¹⁷

LÁNG ZSOLT MŰVEI

Fuccsregény. Kriterion, Bukarest, 1989. Novellák.

Csendes napok. Jel, Kolozsvár, 1991. Novellák.

Perényi szabadulása. JAK-Pesti Szalon, Budapest, 1993. Regény.

A Pálcikaember élete. Polis-Kriterion, Kolozsvár, 1994. Regény.

Hányan mentek Piripócsra? KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995. Esszék, irodalmi publicisztikák.

Az ég madarai. Bestiárium Transylvaniae I. Jelenkor, Pécs, 1997. Regény.

A tűz és a víz állatai. Bestiárium Transylvaniae II–III. Jelenkor, Pécs, 2003. Regény.

¹⁵ *A SÜTTŐ*. = I. m. 105–112.

¹⁶ Paul de Man: A temporalitás retorikája. = Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I.* Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor, Pécs 1996, 39.

¹⁷ *Ottlik-ról, -ban-, -ból*. I. m. 156. A szerző kiemelése.

A szomszéd nő. Koinónia, Kolozsvár, 2003. Novellák.
Berlinév. Koinónia, Kolozsvár, 2004. Irodalmi publicisztikák.
Itthonév. Kolozsvár, Koinónia, 2005. Irodalmi publicisztikák.
Kovács Emma születése és más elbeszélések. Koinónia, Kolozsvár, 2006.
Játék a kriptában. Három színjáték. Koinónia, Kolozsvár, 2007.

*A főépület -- mely ma is iskola -- 1995-ben.
Innen indul a főallé, mögötte pedig a csuklózások helyszíne
található*